

Despre controversele metodologice din știința economică* (III)

Costea MUNTEANU

Academia de Studii Economice, București

Abstract

The purpose of this paper is threefold: (1) to examine briefly the history and development of the major methodological controversies in economic science (empiricism vs. apriorism; monism vs. dualism; and individualism vs. holism); (2) to survey strengths and weaknesses of each of the methodological approaches involved in these controversies and, on this basis, to identify the controversy which is best positioned as a candidate for being neutralized; and (3) to investigate the attempts already undertaken in literature in order to neutralize the candidate controversy.

Keywords: *methodological controversy, individualism, holism, personalism, neutralization of controversy.*

JEL classification: B41, B49, B50.

6. Tentativele de neutralizare a controversei

Tensiunea conflictuală reductibilitatea vs. ireductibilitatea socialului la individual străbate, după cum am văzut, toate cele trei paliere (ontologic/epistemologic/metodologic) ale controversei individualism vs. holism (colectivism). Dar, pare, tensiunea atinge intensitatea cea mai mare

atunci când este vorba despre dezbateră metodologică dintre cele două curente opuse de gândire. De o parte, se află controversa de tip contradicție între individualismul empirist neoclasic și holismul antireducționist moderat; de cealaltă parte, se află controversa de tip contrarietate dintre individualismul apriorist austriac și holismul antireducționist radical.

Și, probabil că intensitatea mai mare a tensiunii conflictuale de pe palierul metodologic explică de ce aici se pot găsi în literatură și cele mai consistente tentative de a concilia între ele cele două puncte de

* Primele două părți ale studiului au fost publicate în *Oeconomica* nr.4, 2007 și nr.1, 2008.

vedere opuse. În ceea ce ne privește, ne vom opri atenția asupra a ceea ce reprezintă pentru noi cele mai consistente și mai bine articulate astfel de tentative, considerând că analiza de detaliu a acestor tentative de conciliere ne poate oferi o imagine mai bine conturată asupra șanselor de neutralizare a controversei individualism-holism.

6.1. Tentativa de neutralizare prin revizionism metodologic

Insatisfacția resimțită de o parte a comunității economiștilor față de posibilitățile descriptiv-explicative și normativ-predictive ale teoriei neoclaseice – teorie care, așa cum am arătat, reprezintă veriga slabă a individualismului metodologic în plan conceptual, dar, în schimb, abordarea emblematică a acestuia, prin numărul covârșitor al adepților săi – s-a reflectat în ultimul deceniu și jumătate în constituirea mai multor puncte de vedere și orientări teoretice ce o pun în discuție și încearcă să formuleze alternative la aceasta [Aligică, 2002, p.101]. În continuarea acestei secțiuni, vom urmări liniile de analiză dezvoltate de autorul citat în lucrarea sa, p.102-110, în opinia noastră el fiind, alături de Etzioni [1988] și Coughlin [1994], unul din principalii contributory la formularea acestei tentative socio-economice de conciliere. Dacă ar fi însă să se aibă în vedere criteriul distanțării de paradigma neoclasică, aceste alternative ar putea fi clasificate în (i) teorii ce încearcă să păstreze elemente neoclaseice sau care se dezvoltă în jurul unor teme neoclaseice (cum ar fi economia reglementării, teoria anticipărilor raționale); (ii) teorii ce încearcă să încorporeze viziunea neoclasică într-un context te-

oretic mai larg (cum ar fi economia constituțională); și (iii) teorii ce se delimitează de paradigma neoclasică respingându-i sau reformulându-i postulatele fundamentale. Socio-economia – ca domeniu interdisciplinar dezvoltat la interfața dintre sociologie și economie – face parte din această ultimă categorie de teorii, importanța acestui lucru pentru studiul nostru decurgând din faptul că unii dintre socio-economiștii cu preocupări epistemologice și metodologice – dintre care, pe cei mai reprezentativi în opinia noastră i-am numit puțin mai devreme – au formulat un proiect de conciliere a controversei individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat bazat pe ceea ce ei numesc revizionism metodologic.

Fiind în esență un demers de reformulare a edificiului teoretic construit de neoclaseici, revizionismul metodologic al socio-economiștilor procedează la punerea în discuție a postulatelor fundamentale neoclaseice privind preferințele și raționalitatea pentru ca, pe această bază, să procedeze la o amendare prin flexibilizare a individualismului empirist neoclasic, rezultatul reprezentându-l – în opinia lor – “o structură metodologică și conceptuală ce se eliberează de constrângerile impuse de dihotomia holism-individualism. Elemente ale ambelor se regăsesc în ea” [Aligică, 2002, p.110]. În acest scop, revizionistii socio-economiști procedează în doi pași. Primul pas constă în revizuirea clasice dihotomii dintre individualismul metodologic și holismul metodologic, rezultatul reprezentându-l recunoașterea unor ascendente istorice și metodologice ale individualismului. Ceea ce înseamnă că dihotomia nu este o polarizare simetrică, ci asimetrică. Cel de-al doilea pas duce lucrurile mai departe, amendând indivi-

dualismul pe postulatele sale de bază privind motivația și raționalitatea umană. Să vedem mai în detaliu cum stau lucrurile.

(a) În ceea ce privește *problema motivației umane, a preferințelor și a utilității*, neoclasicii sunt de părere că sarcina economiștilor este de a integra acțiunea umană și rezultatele ei ce decurg din asumarea preferințelor sau căutarea utilității și că neglijarea naturii și originii acestora din urmă nu are efecte distorsionante asupra investigațiilor lor¹. Prin contrast, pentru socio-economiști formularea în acești termeni a programului neoclastic de cercetare a realității economice are la bază erori ce îl fac de neacceptat. Aceste erori se referă la (i) poziția pe care o au preferințele în explicarea acțiunii umane și la (ii) natura surselor preferințelor umane și posibilitatea însumării lor în conceptul de utilitate. Adepții socio-economiști atrag atenția asupra faptului că, dacă scopul cercetării este acțiunea umană și rezultatele sale, atunci natura și sursa preferințelor ce stau la originea acestor acțiuni nu pot fi indiferente cercetării. Schimbările în structura acțiunii sunt determinate, pe de o parte, de schimbări în mediul instituțional normativ și natural, care dau limitele și constrângerile acțiunii și, pe de altă parte, de schimbări în preferințele actorului social. Există o relație strânsă între schimbările de preferințe și acțiunile actorului și consecințele acestor acțiuni, studierea acestora din urmă cerând cu necesitate o analiză a originii și naturii preferințelor. În definitiv, remarcă socio-

economiștii, o preferință bazată pe o evaluare morală sau pe respectul normelor este radical diferită – atât în termeni de stare psihică, cât și în termeni de consecințe în planul acțiunii – de o preferință bazată pe un calcul de utilitate-plăcere [Etzioni, 1988, apud Aligică, 2002, p.104].

Această observație este și baza argumentului împotriva tendinței neoclasice de a subsuma toate sursele evaluărilor și preferințelor sub conceptul de utilitate. În viziunea socio-economiștilor, natura radical diferită a acestor surse cere ca analiza să aibă în vedere pluralitatea de acțiuni ce derivă din ele. Există, astfel, acțiuni ce derivă dintr-un calcul cost-beneficiu (“lucrez pentru că sunt plătit, iar plata acoperă efortul”), după cum există și acțiuni ce derivă din internalizarea valorilor și respectarea normelor (“lucrez pentru că este bine sau necesar să o fac”). Încercarea neoclasticilor de a le forța pe ambele sub aceeași structură teoretică, pornind de la o mono-utilitate abstractă (eventual concepută ca “utilitate X-abstract”) reprezintă, din punctul de vedere al socio-economiei, o ștergere a unor distincții fundamentale pentru înțelegerea realității economice.

Abordarea alternativă propusă de socio-economiști se susține pe afirmația că acțiunea umană este structurată diferit în funcție de natură motivației (sursa preferinței). În acest sens, se susține că actorul individual se află sub influența a cel puțin două seturi de surse ale preferinței: plăcerea și datoria față de respectarea normelor. Acești doi factori ce determină preferințele operează diferit în funcție de contextul cultural-istoric și de personalitatea actorului individual. De aceea, pentru a înțelege acțiunile indivizilor și a studia consecințele acestor acțiuni, este necesară înțelegerea forțelor ce modelează cele două tipuri de factori și relația reci-

¹ Prezentarea în extenso a postulatelor neoclasice privind aceste probleme am făcut-o mai devreme în lucrarea noastră, în cadrul subsecțiunii 4.1 privind individualismul în metodologia economică.

procă dintre aceștia [Etzioni, 1988, apud Aligică, 2002, p.105].

(b) Legat de *problema raționalității și a alegerilor*, teoria neoclasică privește actul alegerii ca fiind dominat de raționalitate și, dincolo de diferențele de interpretare ce apar de la un autor la altul în ceea ce privește “raționalitatea”, neoclasicii operează în general cu un model comun al omului rațional: *homo economicus*. În cadrul acestui model, omul este întâi ființă rațională și apoi afectiv-normativă; cu alte cuvinte, factorii logico-empirici (raționali) sunt dominanți, tipul uman ideal fiind cel rațional. Esența umanității este raționalitatea: afectul și normele sunt factori a căror existență nu este negată în modelul neoclasic, eventual ei sunt necesari, dar, în orice caz, sunt priviți ca perturbatori și distorsionanți ai raționalității esențiale. Altfel spus, în relația dintre logico-empiric și normativ-afectiv accentul este pus pe raționalitate. Această poziție este cea care explică excluderea factorilor normativi-afectivi din analiza economică, economia neoclasică neluând în calcul alegeri și acțiuni dominate de factorii normativi-afectivi și nici nu urmărește modul în care aceștia influențează acțiunea rațională.

În ceea ce o privește, abordarea socio-economică pornește de la o viziune diametral opusă asupra locului raționalității în ceea ce înseamnă specificul naturii umane și ajunge la o cu totul altă atitudine față de încorporarea factorilor normativi-afectivi în analiza economică [Etzioni, 1988, apud Aligică, 2002, p.106]. În opoziție cu omul rațional al neoclasicilor, adepții socio-economiei susțin ideea omului ca ființă normativ-afectivă. Afectivitatea și coexistența într-un spațiu comunitar ordonat prin reguli și norme sunt

trăsăturile esențiale ale naturii umane, cele mai importante baze ale alegerilor fiind normativ-afective. Departate de a maximiza permanent, oamenii fac cel mai adesea alegeri non- și sub-raționale, din motive ce țin atât de criteriile normativ-afective pe care își fundamentează alegerile, cât și de capacitățile intelectuale limitate pe care le au. Ceea ce înseamnă că raționalitatea este excepția și nu non- sau sub-raționalitatea. Ca atare, factorii normativ-afectivi sunt cei ce creează contextul în care are loc acțiunea rațională, și nu invers [Coughlin, 1994, apud Aligică, 2002].

Întemeindu-se, deci, pe o înțelegere a preferințelor ca având o determinare socială și a raționalității ca fiind în ultimă instanță circumscrisă cultural, socio-economicității argumentează imperativul revizuirii caracterului radical – în opinia lor – al individualismului empirist neoclasic prin flexibilizarea sa, și anume: analiza alegerii și acțiunii umane trebuie să pornească de la individ, dar să treacă prin colectivitate, astfel că locul cauzalității și centrul puterii de explicare este la nivel macro. Pentru socio-economicții, colectivitatea este ireductibilă la indivizii ce o compun, iar analiza structurii acesteia este cheia înțelegerii naturii și sensului acțiunii umane. Procedându-se în felul acesta, pretind ei, se reușește amendarea individualismului într-un sens deja anunțat de mai vechea critică holistă anti-reducționistă moderată, evitându-se însă excesul descriptivist implicat de un astfel de holism “primitiv” (expresia le aparține), amendarea având loc acceptând o conceptualizare individualistă, întrucât analiza este acum centrată pe acțiune și preferințe individuale, și nu pe sistem și structură (ca în cazul “vechii” critici holiste antireducționiste moderate).

Ceea ce rezultă în final, contabilizează jubilativ socio-economiștii, este o structură metodologică și conceptuală nouă *ce se eliberează* de constrângerile impuse de dihotomia individualism empirist-holism moderat (ceea ce, traduceam noi, ar însemna depășirea controversii), prin încorporarea în aparatul explicativ nou propus a elementelor *ce aparțin ambelor abordări* aflate până acum în stare de beligeranță (ceea ce, traduceam noi din nou, ar echivala cu neutralizarea controversii prin apelarea la principiul terțului inclus).

În ceea ce ne privește, considerăm că rezultatele revendicate de socio-economiști nu se susțin și că, din păcate, nu ne aflăm în fața unei tentative reușite de neutralizare a controversii de tip contradicție ce opune individualismul empirist neoclasic și holismul antireducționist moderat. Argumentele noastre în acest sens le prezentăm în continuare.

Primul argument. Tentativa eșuează în primul rând prin incongruența conceptuală, deoarece tehnica de neutralizare propusă (terțul inclus) nu este adecvată tipului de controversă (contradicție). Astfel, se urmărește ca structura metodologică și conceptuală ce rezultă în urma revizuirii individualismului neoclasic să fie eliberată de constrângerile impuse de dihotomia individualism-holism, întrucât în această nouă structură se vor regăsi elemente ale ambelor tabere beligerante. Câteva comentarii se pot face aici, și anume:

- dacă se are în vedere tehnica terțului inclus din logica dinamică a contradictoriului atunci problema care apare este aceea că o astfel de tehnică, aplicată în cazul unei contradicții – cum este situația în chestiune – duce exact la efectul opus celui vizat; după cum am văzut, starea T de terț inclus dintr-

o contradicție consolidează la maximum contradicția, și nici într-un caz nu o dezintegrează, nu o neutralizează;

- dacă, însă, se are în vedere tehnica terțului inclus aplicată axiomaticii logicii clasice (formale), atunci acesta este remediul care poate rezolva o controversă de tip contrarietate (ceea ce nu este cazul aici);
- în principiu, s-ar fi putut pune problema folosirii terțului inclus pentru controversa de tip contradictoriu individualism empirist vs. holism moderat dacă această controversă ar fi putut fi convertită într-una de tip contrarietate, prin actualizarea riguroasă a ambilor termeni ai controversii. Lucru care, cel puțin în înțelegerea noastră, nu pare a fi posibil.

Al doilea argument. Tentativa mai eșuează și prin rezultatele la care ajunge efectiv, și anume:

- revizionismul socio-economiștilor are drept rezultat efectiv *actualizarea dominantă* a holismului moderat și *potențializarea minoritară* a individualismului neoclasic (empirist); *Actualizarea dominantă a holismului moderat* constă în postularea a trei elemente definitorii ce fac parte din noua structură metodologică: (i) locul cauzalității și centrul puterii de explicare este nivelul macro; (ii) colectivitatea este ireductibilă la indivizii ce o compun; (iii) analiza structurii colectivității este cheia înțelegerii naturii și sensului acțiunilor individuale. În același timp, *potențializarea minoritară a individualismului (empirist) neoclasic* constă în postularea faptului că se acceptă în cadrul noii structuri metodologice o conceptualizare individualistă, centrată pe acțiunea individuală (preferințe și raționalitate) și nu pe sistem și

- structură socială;
- tentativa de neutralizare pe baza revizionismului metodologic de sorginte socio-economică eșuează – în aceste circumstanțe – întrucât neutralizarea controverselor de tip contradicție dintre individualismul neoclasic empirist și holismul antireducționist moderat ar fi însemnat două lucruri: pe de o parte, *actualizarea riguroasă a holismului moderat* (ceea ce ar fi însemnat ca cele trei elemente definitorii ale holismului – menționate mai sus – să fi fost postulate în temeiul unei conceptualizări holiste centrate pe sistem și structură socială. Acest lucru care nu se întâmplă, însă, conceptualizarea care “învăluie” elementele definitorii ale holismului fiind una individualistă (centrată pe acțiunea individuală exprimată prin preferințe și raționalitate) și, pe de altă parte, neutralizarea controverselor ar mai fi însemnat și *potențializarea riguroasă a individualismului neoclasic* (lucru, de asemenea, nerealizat tocmai datorită conceptualizării individualiste la care ne referem mai sus);
 - s-ar putea totuși contra-argumenta că tentativa de revizionism socio-economic reușește neutralizarea controverselor de tip contradicție dintre individualismul neoclasic și holismul moderat, întrucât conceptualizarea individualistă la care ne-am referit (și care împiedică, cum am văzut, actualizarea riguroasă a holismului și potențializarea riguroasă a individualismului) *este, în ultimă instanță, o conceptualizare holistă* (ceea ce ar permite atât actualizarea, cât și potențializarea riguroasă a termenilor controverselor). Contra-argumentul ar fi acela că, la o analiză mai atentă, s-ar putea observa că, atâta timp cât preferințele sunt concepute de

revizionismului socio-economic ar avea o determinare socială, iar raționalitatea a fi în ultimă instanță circumscrisă cultural, înseamnă că, în esență, conceptualizarea este totuși una holistă, deci controversa este neutralizată. Păreră noastră este aceea că, deși atrăgătoare și promițătoare, contra-argumentația aceasta nu se susține întrucât, chiar dacă este adevărat că preferințele și raționalitatea au o determinare socială, totuși “reziduul” individualist care rămâne în conceptualizarea în cauză este dat de faptul că *analiza acțiunii economice pornește de la individ, de la actorul economic individual* (fapt pentru care *nu* putem vorbi despre o actualizare riguroasă a holismului moderat și o potențializare corespunzătoare riguroasă a individualismului neoclasic).

Pe cale de consecință, putem considera, susținem noi, că tentativa de revizionism metodologic inițiată de socio-economiști *reprezintă cel mult o relaxare, o slăbire considerabilă* a controverselor individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat, *însă, nici într-un caz, ea nu reprezintă și dezintegrarea, demantelarea ei.*

6.2. Tentativa de neutralizare prin superveniență

În condițiile în care revizionismul metodologic inițiat de socio-economiști eșuează în tentativa sa de a neutraliza controversa de tip contradicție individualism empirist vs. holism moderat, rămâne de văzut dacă cea de-a doua – ca importanță – tentativă consistentă de acest tip din literatura de profil, cea bazată pe conceptul de superveniență, are o soartă mai bună.

Există opinii în literatură [de exemplu,

Miroiu, 2006, p.72-74] după care apela-rea la conceptul de superveniență reprezintă o încercare reușită de a concilia cele două aserțiuni fundamentale opuse formulate de individualiști și holiști. Astfel, pe de o parte, există – după cum am văzut – afirmația individualiștilor că proprietățile fenomenelor și entităților sociale pot fi reduse la cele ale indivizilor, ele fiind redundante față de acestea, reprezentând de fapt complexe de proprietăți ale indivizilor. Pe de altă parte, există – lucru de asemenea evidențiat anterior în studiul nostru – susținerea holiștilor că proprietățile sociale sunt totuși emergente, autentice, “noi” și deci ireductibile la cele ale actorilor individuali. În acest sens, se consideră că prin aplicarea conceptului de superveniență se reușește explicarea ambelor tipuri de argumentație: *socialul nu se reduce la individual dar este într-un sens redundant*. Ne propunem ca, în continuare, să aprofundăm studiul problemei.

Noțiunea de superveniență este preluată din fizică [Weidner și Sells, 1973, capitolul 19] și a fost inițial folosită în domeniul științelor sociale, în cadrul investigațiilor din filosofia morală, ca modalitate de evaluare a relației dintre faptele etice și faptele “naturale”. Ideea s-a aplicat, apoi, în domeniul filosofiei mentalului, ca metodă de argumentare a dependenței mentalului de fizic simultan cu negarea legitimității legilor psihofizice [Kim, 1978, p.153]. Analizele ulterioare, angajate de aceeași Jaegwon Kim, dar și de alți cercetători din științele sociale – mai ales filosofi precum Stalnover, 1996 sau Kincaid, 1997 –, au dus la extinderea aplicațiilor sale în științele sociale, inclusiv în domeniul științei economice [Hoover, 2001, capitolul 5, cu predilecție].

Miza de fond a aplicării conceptului de superveniență în economie este dată de

aspirația metodologiștilor holiști moderați de a demonstra că realitatea economică este în mod necesar *caracterizată diferit* la nivel microeconomic și macroeconomic, și că un nivel nu este reductibil la celălalt [Hoover, 2001, p.119-120]. Pentru susținerea acestei demonstrații, conceptul de superveniență este folosit *într-o accepțiune antireducționistă*: agregatele macroeconomice supervin pe realitatea microeconomică în sensul că, deși macroeconomia nu este reductibilă la microeconomie, dacă două grupuri de agenți economici sunt identice în ceea ce privește proprietățile actorilor economici individuali care le compun (și în ceea ce privește relațiile dintre ei), atunci ele vor fi caracterizate de aceleași proprietăți sociale. Sau, altfel spus: dacă cele două grupuri pot fi caracterizate prin proprietăți sociale diferite, atunci înseamnă că ele diferă și în ceea ce privește proprietățile indivizilor care le compun sau relațiile dintre aceștia [Hoover, 2001, p.120; Miroiu, 2006, p.73]. Ceea ce nu înseamnă, totuși, că aceeași configurație a elementelor macroeconomice implică aceeași configurație a elementelor microeconomice.

Se observă că în termenii metodologiei propuse în lucrarea noastră, *superveniența, ar putea fi privită ca o soluție de tip “terțul inclus”*. Pentru înțelegerea mai profundă a conceptului, să apelăm la poate cea mai ilustrativă aplicație a supervenienței, cea a relației dintre legile gazelor ideale și teoria cinetică a gazelor². Astfel, teoria cinetică descrie gazele fiind o colecție de particule elastice (molecule)

² Prezentarea acestei relații este un subiect standard în manualele de fizică de nivel introductiv. Vezi, spre exemplificare, Weidner și Sells, 1973, Capitolul 19, secțiunile 1-3.

cu viteze ale mișcării (lb. engleză: *moments*) distribuite aleator. Presiunea corespunde forței medii pe care aceste particule o exercită asupra pereților recipientului care le conține, iar temperatura corespunde energiei cinetice de translație medii pe moleculă. Nivelul micro al moleculelor și nivelul macro al presiunii și temperaturii operează sub descrieri diferite. Presiunea și temperatura nu sunt discernabile (observabile) sau bine definite la nivel micro; o moleculă singură aflată în mișcare este caracterizată prin viteza mișcării și energia cinetică, dar nu este caracterizată și prin presiune sau temperatură, care sunt proprietăți ale unei colecții suficient de mari de molecule astfel încât această colecție (număr de molecule) să aibă un caracter statistic consistent. Însă, temperatura și presiunea (ca proprietăți ale nivelului macro) *supervin* pe nivelul micro (molecular) în sensul că orice aranjament particular de molecule și de viteze de mișcare aferente corespunde unei anumite presiuni și temperaturi și, dacă acest aranjament este repetat mereu, se vor înregistra aceeași temperatură și presiune. Pe de altă parte, există însă un număr infinit de aranjamente de molecule și viteze de mișcare aferente care înregistrează aceeași parametri de presiune și temperatură. În felul acesta, legile gazelor ne oferă un caz clasic de superveniență (în lumea materiei inerte, nevii), facilitând înțelegerea esenței conceptului: *proprietățile nivelului macro sunt “noi”, emergente și ireductibile la proprietățile nivelului micro* (presiunea și temperatura sunt parametri ce caracterizează doar colecțiile – statistic semnificative – de molecule, fiecare moleculă luată în mod individual având însă ca parametri definitorii doar viteza și energia cinetică), *dar ele sunt în același timp redundante față de*

proprietățile nivelului micro (unei anume configurații a proprietăților micro îi corespunde întotdeauna o anume configurație a proprietăților macro). Tiparul de “terț inclus” al supervenienței ar rezulta din faptul că ea reușește să unească doi termeni opuși contrari, fiecare riguros actualizat și, deci, separați între ei: de o parte, proprietățile “noi” ale nivelului macro, de cealaltă parte, proprietățile nivelului micro, față de care proprietățile macro sunt deopotrivă ireductibile și redundante.

Alexander Rosenberg [1985, capitolul 4, secțiunea 8 și capitolul 6, secțiunea 3] extinde analiza și în domeniul biologiei, aplicând conceptul de superveniență pentru relația dintre biologia funcțională (nivelul macro) și biologia moleculară (nivelul micro). Ca exemplu concret în acest domeniu poate fi luată hemoglobina. Pe de o parte, hemoglobina *este un element* ce intervine în explicațiile funcționale ale modului în care operează sistemele cardiopulmonar și circulator la animalele superioare [Rosenberg, 1985, capitolul 4, secțiunea 2]. Pe de altă parte, la nivel molecular, hemoglobina *nu este un singur element chimic*, ci o familie de produse chimice. Ca să devină elementul hemoglobina de la nivelul macro, moleculele de la nivelul micro trebuie să posede anumite nouă proteine –dintr-un total de circa 150 de proteine pe care molecula de hemoglobină le deține – amplasate în punctele de legătura critice ale structurii moleculare. În felul acesta se observă cum afirmarea unei proprietăți “noi” și ireductibile a hemoglobinei la nivel macro este redundantă întotdeauna la o anumită și aceeași configurație a proprietăților hemoglobinei la nivel micro. Adică, nivelul funcțional (macro) *supervine* pe nivelul molecular (micro).

Ceea ce este definitoriu pentru înțelegerea eventualului tipar de “terț inclus” al relației de superveniență se referă la faptul că superveniența este o relație între două colecții (sfere) distincte de proprietăți (sau de relații) [Kim, 1978, p.152-153, apud Hoover, 2001, p.121]. Să presupunem I_j , care este o reunire, o conjuncție (*conjunction* – lb. engl.) de proprietăți în plan micro, în care fiecare dintre proprietăți sau complementul ei formează una dintre componentele reunirii (conjuncției). Fiecare I_j este o caracterizare completă a stării micro posibilă. Disjuncția (*disjunction* – lb. engl.) fiecărui I_j este setul tuturor stărilor micro posibile. Să presupunem A_j , care este construit, *mutatis mutandis*³, pentru starea macro. Atunci, o familie de proprietăți macro supervine pe o familie de proprietăți micro când orice obiect ce afirmă aceleași proprietăți micro afirmă în mod necesar aceleași proprietăți macro. Din această aserțiune, Jaegwon Kim derivă următoarea relație:

Pentru orice A_k , există I_1, I_2, \dots, I_n astfel încât

$$I_1 \vee I_2 \vee \dots \vee I_n \supset A_k$$

unde I_h , $h=1,2,\dots,n$ este un subiect al lui I_j . Pe marginea acestei relații, Kim comentează: ”Nu văd cum o astfel de generalizare poate să nu fie o legitate” [Kim, 1978, p. 153, apud Hoover, 2001, p.121].

În ceea ce ne privește, credem că important pentru discuția noastră este faptul că superveniența se referă la *relația de contrarietate* între doi termeni opuși, *separați și ireductibili între ei* (colecțiile de

proprietăți micro și macro aparțin unor planuri, sfere distincte și nelegate între ele), în condițiile în care, totuși, proprietățile macro sunt redundante (sunt în principiu reductibile) față de proprietățile micro. Deci, meritul de primă instanță al apelării la relația de superveniență este acela că ea poate oferi o soluție de tip “terț inclus” unei *contrarietăți*. Să mai aprofundăm, însă, puțin lucrurile.

După cum spuneam, Kevin Hoover este metodologul economist care a încercat să aplice superveniența la economie, ca posibilă tehnică de a tranșa în favoarea holismului controversa de tip contradicție între reducționismul individualismului neoclasic (care neagă caracterul emergent, *sui generis*, al proprietăților agregatelor macroeconomice) și non-reducționismul holismului moderat (care afirmă că agregatele macroeconomice au proprietăți “noi”, ireductibile la cele ale actorilor economici individuali).

Observația de la care pornește Hoover este aceea că aplicațiile supervenienței în domeniul fizicii (universul materiei inerte) și biologiei (universul materiei vii) se bazează pe relația de reductibilitate (prin redundanță) a proprietăților nivelului macro la nivel micro (așa cum reiese cu claritate din formalizările lui Kim). Problema pe care și-o pune Hoover este aceea dacă economia poate găzdui, și ea, o astfel de aplicație, iar răspunsul său este negativ. Pentru Hoover, *caracterul intențional* al actorilor individuali studiat de teoria microeconomică dezvoltată de individualismul empirist neoclasic (să reținem, deci, că el se referă la această variantă de individualism metodologic) limitează progresul său științific [Hoover, 2001, p.122]. Pentru autorul nostru, predicțiile și explicațiile teoriei microeconomice cu privire la alegerile făcute de

³ *Mutatis mutandis* = schimbând ceea ce trebuie schimbat.

indivizi nu pot depăși precizia și acuratețea explicațiilor și predicțiilor “de bun simț” cu care suntem familiarizați din vremuri imemoriabile. De fapt, susține Hoover, explicațiile și predicțiile oferite de teoria macroeconomică nu numai că sunt deseori mai bune, dar oferă și mult mai mult loc pentru îmbunătățiri: “Un furnizor de electricitate nu ar putea să spună când anume va pune în funcțiune Mary Smith cuptorul electric, dar poate să știe cu precizie remarcabilă cât de mulți kilowați trebuie el să furnizeze în rețea la un moment dat, bazându-se pe o analiză agregată a comportamentului trecut al consumatorilor”. În context, Hoover mai atrage atenția asupra faptului că nu teoria macroeconomică supervine pe teoria microeconomică, ci realitatea macroeconomică este cea care supervine pe realitatea microeconomică, evidențiind astfel că în discuție este palierul ontologic și nu cel epistemologic (întrucât el se referă la faptul ontologic al caracterului intențional al acțiunii individuale, și nu la reducerea teoretică / epistemologică cu care operează aplicațiile supervenienței în fizică – unde este vorba despre relația dintre legile gazelor ideale și teoria cinetică a gazelor – sau în biologie – unde este vorba despre relația dintre biologia funcțională și cea moleculară). Deci, problema crucială pentru analiza lui Hoover este aceea că, datorită caracterului (ontologic) intențional al acțiunii individuale în economie, relația de superveniență bazată pe reductibilitatea / redundanța nivelului macro la cel micro, valabilă în fizică și biologie, nu poate opera și în economie, unde este propriu a vorbi despre o superveniență antireducționistă a macroeconomicului la microeconomic.

Structura de rezistență într-o relație de superveniență reducționistă constă în *de-*

osebirea și separarea care există între colecțiile de proprietăți micro și macro – a se vedea, din nou, formalizarea propusă de Kim. Intenționalitatea care se manifestă însă la nivel microeconomic subminează caracterul distinct al proprietăților microeconomice față de cele macroeconomice. Argumentul adus în dezbatere de Levy⁴ [1985, p.107] – după care actorii economici trebuie să facă în mod invariabil referire, în evaluările lor, la colectivitățile sociale și agregatele macroeconomice – dobândește în acest context o relevanță mult mai mare: în evaluarea viitorului, indivizii trebuie să-și formeze așteptările cu privire la prețurile și cantitățile reale într-o astfel de manieră încât, indiferent de problema incertitudinii viitorului, “problema lui Cournot”⁵ implică că este practic imposibilă rezolvarea – în toată complexitatea detaliilor lor – pe baza produs-cu-produs, preț-cu-preț și perioadă-cu-perioadă, a problemelor de planificare ale actorilor individuali. Ca atare, în mod practic, cea mai bună soluție disponibilă este ca subiecții individuali să apeleze la agregate, ale căror informații de bază sunt în mod fundamental de natură monetară (deci, în formă agregată). Pe cale de consecință, indivizii trebuie să folosească estimările și așteptările privind nivelul general al prețurilor și ratele reale ale dobânzii pentru a putea formula orice evaluare a situației lor. Aceasta înseamnă că felul în care actorii economici individuali teoretizează și fac evaluări despre starea și evoluția economiei *încorporează în mod constitutiv* fenomenele macroeconomice. Rezultă de aici faptul important

⁴ La care am mai făcut referire în Secțiunea 4.2 privind holismul în metodologia economică.

⁵ Vezi, de asemenea, Secțiunea 4.2 menționată la nota de subsol anterioară.

că imperativul separării și deosebirii între colecțiile de proprietăți ale nivelului microeconomic și, respectiv, celui macroeconomic *este încălcat*, subminând analiza supervenienței pe baza reductibilității între cele două niveluri, întrucât caracterizarea completă a microeconomicului de către agenții individuali *trebuie să includă* caracterizarea macroeconomicului.

În interpretarea lui Hoover [2001, p.124], imposibilitatea aplicării la situația economiei a principiului supervenienței bazate pe reductibilitate nu compromite posibilitatea ca macroeconomicul să supervină pe microeconomic: în cazul aplicării supervenienței în fizică și biologie în varianta reduționistă, analiza este realizată pe palierul epistemologic, întrucât se argumentează că trebuie să existe legi care să permită realizarea unor legături între nivelurile micro și macro. Prin contrast, cazul caracterului intențional al acțiunilor actorilor economici individuali este prin excelență ontologic, iar relația de supervinență este posibilă într-o formulare însă antireduționistă: deși macroeconomicul nu poate fi redus la microeconomic (aceasta fiind componentă antireduționistă), elementele macroeconomice nu ar putea exista fără substratul acțiunii actorilor individuali (aceasta fiind modalitatea în care macroeconomicul supervine pe microeconomic).

Părerea noastră este că punctul de vedere formulat de Hoover comportă următoarele comentarii:

- analiza lui Kevin Hoover este corectă. Aplicarea relației de supervinență în varianta reduționistă la cazul economiei este compromisă de existența caracterului intențional al acțiunii actorilor economici individuali. Intenționalitatea face imposibilă separarea riguroasă între cele două colecții (micro

și macro) de proprietăți, astfel încât “amestecul” între conținutul lor (“amestec” exprimat prin faptul că o caracterizare completă a microeconomicului de către actorii individuali include în mod necesar caracterizarea macroeconomicului, modului în care subiecții individuali se raportează la datele despre și la starea economiei fiindu-i constitutive fenomenele macroeconomice) compromite orice tentativă de reducere a proprietăților macro la cele micro. De aceea, postularea unei relații de supervinență antireduționistă a macroeconomicului pe microeconomic se vedește a fi o abordare viabilă. De fapt, fără să formeze obiectul unei discuții speciale în cadrul analizei noastre, este de arătat că investigațiile lui Kevin Hoover *par a confirma* abordarea sa: deși proprietățile agregatelor macroeconomice nu pot fi reduse la proprietățile acțiunilor actorilor individuali [Hoover, 2001, p.120] – neputându-se obține o descriere completă a macroeconomicului numai pe baza microeconomicului [Hoover, 2001, p.131], întrucât agregatele macroeconomice sunt independente de mințile umane individuale și de reprezentările teoriei economice [Hoover, 2001, p.285] –, totuși, agregatele economice sunt ceea ce sunt și se comportă cum se comportă datorită comportamentului actorilor economici individuali ce le fundamentează [Hoover, 2001, p.131]. Cu alte cuvinte, pare a fi rezonabil să inferăm din analizele lui Kevin Hoover următoarea relație micro-macro: agregatele macroeconomice *au o existență de-sine-stătătoare și afirmă relații cauzale între ele externe* (adică, independente de orice minte umană individuală) și obiective

(neconstituite de reprezentările teoriei macroeconomice), dar în același timp, unei aceleiași configurații a acțiunilor actorilor individuali și a relațiilor dintre ei îi corespunde întotdeauna aceeași configurație a agregatelor macroeconomice respective;

- transpunând acum discuția în termenii metodologiei propuse de studiul nostru, se poate spune că, în ciuda celor arătate puțin mai sus, *relația de superveniență antireducționistă nu poate fi creditată însă ca o soluție de tip "terțul inclus"*. Termenii opuși incluși în relație (colecțiile de proprietăți micro și macro) nu sunt realități absolute, actualizate riguros, aparținând unor sfere distincte și nelegate între ele, astfel încât relația de superveniență dintre ei să opereze ca un al treilea termen (o a treia stare), care să-i cuprindă deopotrivă pe amândoi prin redundanța proprietăților macro la cele micro. Fapt este că, prin efectul intenționalității (ontologic) a acțiunii individuale, se ajunge la situația în care caracterizarea completă a microeconomicului să ceară în mod necesar caracterizarea macroeconomicului, ceea ce echivalează cu faptul că cele două colecții de proprietăți (micro și macro) se întrepătrund, imanentismul "rezidual" al macroeconomicului în substanța microeconomicului mărturisind astfel ireductibilitatea sa la acțiunile individuale. Astfel, superveniența antireducționistă nu se adresează unei contrarietăți, ci unei contradicții – ceea ce și este, cum bine știm, controversa individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat –, ea reprezentând în felul acesta *o soluție viabilă de slăbire, de relaxare a contradicției în cauză, însă*

nu și de neutralizare a ei. Este o slăbire, întrucât superveniența antireducționistă adaugă un plus de actualizare non-reductibilității holiste ("Agregatele macroeconomice sunt creditate cu afirmarea unor relații cauzale "proprii", emancipate de cauzalitatea nivelului microeconomic") și, corespunzător, un spor de potențializare a reductibilității individualiste ("Există un imanentism rezidual al macroeconomicului în substanța microeconomicului") și, după cum știm deja⁶, controversa de tip contradicție se relaxează ca urmare a creșterii sau scăderii (ceea ce înseamnă același lucru) a unuia sau altuia din dimensiunile sale antagoniste – ceea ce se și întâmplă, după cum, sperăm, se vede. *Nu este o neutralizare* a controversii, deoarece neutralizarea reclamă actualizarea riguroasă, completă și definitivă, a unuia sau altuia dintre termeni în detrimentul potențializării riguroase, complete și definitive, a celuilalt termen opus. Or, am spus-o deja, superveniență ar adăuga un plus de actualizare, respectiv de potențializare a termenilor opuși, dar nu are forța de a-i transforma în actualizări, respectiv, potențializări depline și definitive. Pentru ca să se fi putut întâmpla așa ceva, ar fi trebuit ca holismul moderat să se fi actualizat deplin și definitiv prin eliminarea oricărei forme de reductibilitate a macroeconomicului la microeconomic, ceea ce este peste putință a se produce prin aplicarea relației de superveniență antireducționistă care, prin însăși natura ei, presupune redundanța proprietăților macro la cele mi-

⁶ Vezi sub-secțiunea dedicată controversii de tip contradicție.

cro. Cu alte cuvinte, superveniența anti-reducționistă este condamnată să reprezinte o slăbire, și nu o dezintegrare, o relatare și nu o neutralizare a controversei individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat.

Totuși, să mai observăm un fapt important: argumentația lui Kevin Hoover se susține întrucât ea vizează individualismul neoclasic *empirist*; în virtutea empirismului acestui individualism este îndreptățit Hoover să vorbească de imanentismul rezidual al macroeconomicului în substanța microeconomicului *prin efectul* caracterului intențional al acțiunii individuale. Metodologia empiristă a individualismului neoclasic – cea care profesază ca metodă studierea caracteristicilor acțiunii umane în funcție de ceea ce este experimental observabil *după* producerea acțiunii – este “responsabilă” pentru faptul că “problema lui Cournot” are efecte. Fondul acestei probleme l-am dezbătut deja în lucrarea noastră⁷ și, pentru motivele arătate deja, putem spune că cealaltă variantă de individualism metodologic, adică individualismul empirist austriac – prin faptul că profesază o metodă ce studiază caracteristicile acțiunii umane în termeni de acte mentale, de planuri concepute (proiectate) *înainte* ca acțiunea să fi avut loc, să fi fost declanșată – este *imun* la “problema lui Cournot”, intenționalitatea acțiunii umane neavând cum să conducă, în acest caz, la nici un fel de imanentism rezidual. Pusă în contextul individualismului apriorist, problema raporturilor dintre colecțiile de proprietăți micro și macro se pune în alți termeni: cele două planuri sunt riguros

separate și distincte între ele, în condițiile în care proprietățile macroeconomicului sunt integral reductibile la cele ale microeconomicului.

Adresându-se individualismului apriorist austriac și opusului său contrariu, holismul antireducționist radical, relația de superveniență *poate în principiu opera în varianta sa reducționistă genuină și în economie* (precum în fizică și biologie), problema care se pune acum putând fi formulată în felul următor: aplicarea relației de superveniență reducționistă reprezintă sau nu o soluție viabilă de neutralizare – prin tehnica “terțului inclus” – a controversei de tip *contrariedade* dintre individualismul apriorist austriac și holismul antireducționist radical? Să încercăm, în cele ce urmează, să formulăm un răspuns acestei întrebări.

Am văzut, la vremea respectivă, că axiomatica contrariedadei poate fi sintetic formalizată după cum urmează:

- (1)Principiul identității: A este A și B este B
- (2)Principiul noncontradicției: A nu este B și B nu este A

- (3)Principiul terțului exclus: nu există un al treilea termen T care să fie deopotrivă A și B

Am văzut, de asemenea, că soluția de neutralizare a unei controverse de tip contrariedade nu poate fi decât una de natură paradoxală, bazată pe tehnica “terțului inclus”, procedura de neutralizare a contradicției soldându-se cu metamorfizarea ei într-un paradox. Axiomatica paradoxului pe care o propune lucrarea noastră poate fi și ea formalizată sintetic, așa cum am arătat la vremea respectivă, și anume:

⁷ Vezi sub-secțiunea referitoare la analiza comparată a individualismului empirist neoclasic și a celui apriorist austriac.

- (1)Principiul identității: A este A și B este B
 (2)Principiul noncontradicției: A nu este B și B nu este A
 (3)Principiul terțului inclus: există un al treilea termen T care să fie deopotrivă A și B

În contextul controversei de tip contrarietate dintre individualismul empirist austriac (termenul A) și holismul antireducționist radical (termenul B), individualismul apriorist și holismul radical sunt realități absolute, independente una de alta, niciuna dintre părțile combatante ne-comportând virtualizarea și actualizarea uneia prin actualizarea și virtualizarea celeilalte. Ca realitate absolută, individualismul apriorist *actualizează riguros* (complet și definitiv) *societatea ca fiind fundamentată pe acțiunile actorilor individuali* (singurii subiecți sociali cu existență de-sine-stătătoare, acțiunea lor având loc în cadrul unor colectivități sociale și contexte instituționale ce nu au existență și realitate în afara acțiunii actorilor individuali) și *integral explicabilă prin modalități care fac apel numai la indivizi*. La rândul său, holismul radical, ca realitate absolută, *actualizează riguros* (complet și definitiv) *societatea ca fiind un actor supra-individual* (cu existență de-sine-stătătoare, ce își trăiește propria sa viață independent și separat de viețile actorilor individuali ce o compun, entitate ce acționează în nume și pe cont propriu, și care își urmărește propriile sale scopuri, care sunt diferite de scopurile vizate de indivizii ce compun societatea) și *integral explicabilă prin modalități care fac apel numai la structurile sociale*.

Aplicarea formulei paradoxale a “terțului inclus” pentru neutralizarea controversei în cauză ar însemna identificarea

unei a treia abordări metodologice care să fie capabilă să cuprindă integralitatea aserțiunilor individualismului apriorist *unită, neamestecat și nedespărțit*, cu integralitatea aserțiunilor holismului radical⁸. În *plan ontologic*, o astfel de abordare terță ar trebui să fie în măsură să postuleze un subiect social alternativ individului și colectivității, care să fie în același timp individ “adevărat” (actualizare riguroasă, completă și definitivă a actorului individual) și colectivitate “adevărată” (actualizare riguroasă, completă și definitivă a actorului supra-individual), într-o unitate ontologică care să cuprindă cele două entități neamestecate dar și nedespărțite. În *plan epistemologic*, abordarea ar trebui să propună o astfel de construcție conceptual-teoretică încât teoria microeconomică și teoria macroeconomică să fie reciproc reductibile; încât conceptele macroeconomice (care privesc colectivitățile sociale și agregatele macroeconomice) să fie definite în termenii conceptelor microeconomice (care privesc actorii individuali), iar conceptele microeconomice să fie definite în termenii conceptelor macroeconomice; după cum ar trebui să propună o astfel de construcție epistemologică care să poată arăta cum susținerile microteoriei pot fi explicate prin susțineri privind acțiunile actorilor individuali, iar susținerile microteoriei pot fi explicate prin susțineri privind acțiunile actorilor supra-individuali. În *plan metodologic* – cel la care, de altfel, suntem situați în discuția noastră – o astfel de abordare terță ar trebui să fie

⁸ A se vedea deosebirea fundamentală față de binecunoscutul al treilea termen (“sinteza”) din dialectica hegeliană, ce apare ca fundamentală față de ceilalți (“teza” și “antiteza”), el urmând să împace și să înghită totul, într-o identitate progresivă și până la urmă perfectă și definitivă.

în măsură să unească, neamestecate și nedespărțite, colecțiile de proprietăți macro și micro opuse, astfel încât unei anumite configurații a proprietăților micro să îi corespundă întotdeauna o anumite și aceeași configurație a proprietăților macro (macroeconomicul supervine pe microeconomic), iar unei anumite configurații a proprietăților macro să îi corespundă întotdeauna o anumite și aceeași configurație a proprietăților micro (microeconomicul supervine pe macroeconomic).

Încercând să dăm răspuns întrebării care ne-am pus-o puțin mai devreme (este sau nu relația de superveniență reducționistă o soluție de tip “terțul inclus” pentru neutralizarea cu succes a controversei individualism apriorist vs. holism radical?), să ne concentrăm acum asupra modului în care este structurată *superveniența reducționistă*. Să luăm domeniul fizicii, în speță relația dintre legile gazelor ideale și teoria cinetică a gazelor, unde am văzut că temperatura și presiunea (ca proprietăți ale nivelului macro) supervin pe nivelul molecular (micro), în sensul că orice aranjament particular de molecule și de viteze de mișcare aferente corespunde unei anumite presiuni și temperaturi și că, dacă acest aranjament este repetat mereu, se vor înregistra aceeași presiune și aceeași temperatură. Cu o precizare, însă, căreia este cazul acum să-i acordăm toată atenția: există însă un număr infinit de aranjamente de molecule și viteze de mișcare aferente care înregistrează aceeași parametri de presiune și temperatură [Weidner și Sells, 1973, apud Hoover, 2001. p.120]. Astfel spus, *reciproca nu este valabilă*: dacă macronivelul supervine pe micronivel (unei anumite configurații a proprietăților moleculare îi corespunde întotdeauna o anumite și aceeași configurație a proprie-

tăților macro în termeni de presiune și temperatură), în schimb micronivelul nu supervine pe macronivel (unei anumite configurații a proprietăților macro în termeni de presiune și temperatură nu îi corespunde întotdeauna o anumite și aceeași configurație a proprietăților moleculare, ci o infinitate de configurații).

Interesant este faptul că reciproca lipsește și în cazul *relației de superveniență antireducționistă* aplicată la economie de Kevin Hoover: agregatele macroeconomice supervin pe realitatea microeconomică în sensul că, deși macroeconomia nu este reducibilă la microeconomie, dacă două grupuri de agenți economici sunt identice în ceea ce privește proprietățile actorilor economici individuali care le compun (și în ceea ce privește relațiile dintre ei), atunci ele vor fi caracterizate de aceeași proprietăți sociale. Dar, atenție, cu precizarea: ceea ce nu înseamnă, totuși, că aceeași configurație a elementelor macroeconomice implică aceeași configurație a elementelor microeconomice [Hoover, 2001, p.120; Dancy și Sosa, 1993, p.500, apud Miroiu, 2006, p.73].

Mai mult, dacă ar fi să aplicăm *relația de superveniență reducționistă* la cazul controversei individualism apriorist vs. holism radical⁹, credem că nu este greu de observat că, și în acest caz, relația de superveniență este eliptică de reciprocă. Am putea spune, deci, că prin natura sa, *superveniența este asimetrică și unilaterală*, ea afirmând în mod necesar și inevitabil o caracteristică ce aparține exclu-

⁹ Am explicat la locul potrivit de ce superveniența reducționistă nu poate fi aplicată pentru controversa individualism empirist vs. holism moderat (fapt pentru care Hoover apelează la varianta antireducționistă a supervenienței), dar poate fi aplicată controversei individualism apriorist – holism radical.

siv nivelului macro, aceea de a-și “formata” configurația proprietăților sale pe tiparul configurației proprietăților micro. Cum s-ar spune, mai mult nu putem să-i cerem, pentru că nu are cum să ne dea.

Dacă considerentele noastre de până acum sunt corecte, atunci răspunsul la întrebarea care ne-am pus-o este clar: prin caracterul ei asimetric și unilateral – în sensul că nu poate operaționaliza decât reducerea macroeconomicului la microeconomic, dar nu și pe cea a microeconomicului la macroeconomic – relația de superveniența reduționistă nu reprezintă o procedură de tip “terț inclus”¹⁰ și, pe cale de consecință, nu poate fi o soluție viabilă pentru neutralizarea controverselor de tip contrarietate individualism apriorist vs. holism radical.

6.3. Despre neutralizarea prin echilibrare majorantă

Dacă revizionismul metodologic și relația de superveniența se constituie în tentative reprezentative (prin numărul și

reputația aderenților), consistente și articulate, de neutralizare a controverselor generale ce opune individualismul metodologic holismului metodologic, abordarea pe baza conceptului de echilibrare majorantă reprezintă, în schimb, în opinia noastră, mai mult o potențialitate decât un demers de neutralizare bine conturat, articulat și consistent reprezentat și susținut. El merită, deci, atenția noastră nu atât ca tentativă de neutralizare manifestată în literatură, cât mai ales ca soluție potențială pentru problema care ne preocupă.

După știința noastră, singura referire expresă din literatură ce încadrează această abordare între încercările de conciliere a disputei (metodologice) individualism vs. holism o găsim la Miroiu [2006, pp.72-73], dar și aceasta într-o manieră destul de echivocă nouă și necontrolabilă direct de către noi. Echivocă pentru noi, întrucât autorul citat vorbește despre una dintre extensiile teoriei jocurilor, și anume, tehnicile sistemelor adaptative complexe [făcând trimitere la Axelrod, 1997], ca o încercare de a concilia cele două tabere combatante, însă succintele precizări pe care le face nu ne permit să întrededem o legătură sigură cu conceptul de echilibrare majorantă (care aparține neîndoios domeniului sistemelor adaptative complexe, dar nu este cunoscut, recunoscut și utilizat decât de către puțini dintre cercetătorii de referință ai domeniului, și aceasta în măsura în care au deschidere către modul de problematizare consacrat cu decenii în urmă de Jean Piaget). Necontrolabilă direct de către noi, deoarece – până la momentul redactării finale a acestui studiu –, nu am citit lucrarea lui Axelrod. Ca atare, în cele ce urmează vom încerca să prezentăm mai în detaliu conceptul de echilibrare majorantă și contextul său problematic, să încadrăm

¹⁰ Pentru înlăturarea oricărui eventual aspect echivoc atașat aserțiunilor noastre, precizăm încă o dată: caracteristica esențială a soluției paradoxale a “terțului inclus” este aceea că el unește într-o entitate terță (ontologică, epistemologică sau metodologică) termeni opuși contrari *în integralitatea lor*, fiecare actualizat riguros, neamestecați și nedespărțiți. De aceea, dacă integralitatea proprietăților macro include superveniența macroeconomicului pe microeconomic, atunci este în mod implacabil necesar ca și termenul opus contrar, respectiv integralitatea proprietăților nivelului micro, să includă de data aceasta superveniența microeconomicului pe macroeconomic. Dacă nu se întâmplă acest lucru, înseamnă că nu este vorba despre o soluție de tip “terț inclus”.

conceptul în contextul metodologic de analiza a controversei individualism vs. holism dezvoltate în lucrarea de față și, prin referire la aceste lucruri, să formulăm o evaluare în legătură cu relevanța conceptului pentru problema neutralizării controversei în cauză.

Să pornim de la faptul că în teoria sistemelor complexe adaptative cu auto-organizare, sistemele filo-, psiho- și socio-genetice funcționează în conformitate cu o vecțiune (lege de direcție), care este echilibrarea majorantă [această parte de prezentare a conceptului urmează liniile de analiză dezvoltate în Broché și Munteanu, 2006, p.33-36]. Această vecțiune se realizează printr-o strategie evoluționistă care poate fi rezumată astfel: *introducerea unui maxim de noutate compatibilă cu conservarea maximului de achiziții deja validate*. În termenii analizei noastre, aplicarea relației de echilibrare majorantă la cazul particular al controversei individualism vs. holism ar însemna acreditarea faptului că nivelul macroeconomicului afirmă proprietăți “noi”, emergente, *sui generis*, dar că aceste proprietăți conservă în mod constitutiv proprietățile ce caracterizează nivelul microeconomicului. Într-un fel, am putea spune că abordarea bazată pe principiul echilibrării majorante este asemănătoare celei bazate pe conceptul de superveniență antireducționistă folosit de Kevin Hoover unde, de asemenea, se afirmă – după cum tocmai am văzut – că agregatele macroeconomice afirmă proprietăți “noi”, ireductibile la cele ale actorilor individuali, dar configurația acestor proprietăți supervine pe configurația proprietăților acțiunii individuale, în sensul că la o anumită configurație a actorilor individuali și a relațiilor dintre ei corespunde întotdeauna una și aceeași configurație a

proprietăților macroagregatelor economice (sau, după cum am văzut, ca o formulare alternativă propusă în literatură, macroeconomicul supervine pe microeconomic dacă, în situația în care două grupuri de actori economici sunt identice în ceea ce privește proprietățile indivizilor care le compun și relațiile dintre ei, atunci ele vor fi caracterizate de aceleași proprietăți sociale, macroeconomice).

În cazul în care asemănarea ar fi legitimă, ar însemna că, pe fond, considerentele formulate de noi mai devreme în legătură cu aportul aplicării relației de superveniență antireducționistă la economie ar putea fi extinse și pentru cazul aplicării relației de echilibrare majorantă. Până acolo, însă, să aprofundăm mai bine aserțiunile teoriei sistemelor complexe adaptative cu auto-organizare.

Motivația funcțională a legii vecțiunii este asociată, în această teorie, cu realitatea faptului că, în toate domeniile și la toate nivelurile, *dezechilibrele* joacă un rol important, din moment ce ele cer reechilibrări. Din punct de vedere structural, principala problemă în acest sens este de a justifica cele două dimensiuni funcționale inseparabile ale vecțiunii: pe de o parte, *compensarea perturbațiilor* care declanșează dezechilibrul, motivând căutarea ei (a vecțiunii) și, pe de altă parte, *construirea noutăților* care caracterizează ameliorarea (adică, reechilibrarea).

Legat de acest aspect, teoria susține că, spre deosebire de asimilările și acomodările organice (nivelul filo-genetic), care se sprijină pe substanțele și energiile necesare conservării structurilor ce devin din ce în ce mai specifice, asimilarea și acomodarea la nivel cognitiv (psiho-genetic), extinzând aceste procese biologice, pot în mod constant să-și lărgescă câmpul care cuprinde astfel sectoare mai

largi ale realității, inclusiv lumea progresivă a co-posibililor). Această indefinită extensiune nu poate fi redusă – se susține – la o îngrămădire, pentru că specificitatea asimilării constă, dimpotrivă, într-o integrare autentică – adică un joc de stabilire de relații care antrenează *formarea de totalități autoînchise ciclic*.

Pe baza acestor aserțiuni, în teoria sistemelor complexe adaptative cu auto-organizare sunt formulate câteva considerente de ordin structural, și anume:

- *în primul rând*, este vorba despre *trăsătura de interdependență a componentelor întregului ciclu de asimilare* (începând cu schemele elementare, până la schemele formale ale științelor – dacă ar fi să ne referim la nivelul psiho-genetic). Iar, când este vorba despre asimilare, atunci referirea se face în mod necesar la un sistem anterior, indiferent de rangul lui, sistem care este mai mult sau mai puțin solid sau durabil integrat, această integrare depinzând de astfel de cicluri. Altminteri, asimilarea s-ar reduce la niște asociații empirice și accidentale;
- *în al doilea rând*, se vedește ca factorul fundamental al unei echilibrări este *acțiunea conservativă pe care totalitățile sistemelor de orice rang o exercită asupra părților lor*, în măsura în care ambele sunt împlinite. Este, de asemenea, adevărat, că această împlinire este variabilă, de unde și gradele de invarianță, o stabilitate mai puternică sau mai slabă depinzând de noile acomodări. Dar acțiunea exercitată de totalitate este esențială în toate stadiile, deoarece ea rezultă din funcționarea anterioară a asimilării, iar conservarea ciclului total, *deci subordonarea părților*, este condiția *sine qua non* a continuității acestor funcționări.

Putem face acum un pas în plus în încercarea noastră de a investiga și evalua fiabilitatea eventualei tentative de aplicare a conceptului de echilibrare majorantă la neutralizarea controversei metodologice individualism vs. holism. Astfel, reținând faptul că relația parte-întreg din teoria sistemelor complexe adaptative cu auto-organizare poate fi echivalată cu tensiunea micro-macroeconomie din controversa noastră, să apreciem că trăsătura de interdependență a componentelor întregului ciclu de asimilare, precum și acțiunea conservativă pe care totalitățile sistemelor de orice rang o exercită asupra părților lor – drept caracteristici ale proceselor de asimilare și acomodare în planul psiho-genetic –, ar echivala în planul disputei metodologice individualism-holism, cu faptul că proprietățile nivelului microeconomic nu numai că sunt conservate de către proprietățile nivelului macroeconomic, dar sunt și subordonate acțiunii conservatoare exercitate de nivelul macroeconomic;

- *în al treilea rând*. Puterea conservativă a totalității constituie regulatorul care orientează în orice clipă reglările locale, și aceasta sub forma unei exigențe imperative: sau devine posibilă inserția de noi asimilări și acomodări în ciclul de ansamblu, sau apare ruptura acestui ciclu și sistemul este abandonat. Mai departe, totalitățile astfel elaborate nu reprezintă niciodată un termen final, deoarece reglarea funcționării lor nu progresează doar în sens retroactiv, ci generează, mai devreme sau mai târziu, anticipări care dau atunci naștere unor reflectări: de unde noile paliere în care acțiunile sau operațiile utilizate cu titlu de instrumente în structura anterioară pot să devină obiecte tematizate de gândire

(sau de asimilare în funcție de nivel). Rezultă de aici o lărgire a structurii, cu extensiunea variațiilor în plus sau în minus sau a corespondentelor între negații și caracterele pozitive. Întreaga istorie a științelor pune în evidență un astfel de proces de abstracție reflectantă care explică *formarea noilor structuri (totalități) pornind de la cele anterioare*.

În echivalent controversa metodologică, aceasta ar însemna – pe lângă faptul (deja afirmat) că proprietățile nivelului microeconomic *sunt conservate* de către proprietățile nivelului macroeconomic și totodată *subordonate* acestei acțiuni conservative exercitată de la nivelul macroeconomicului –, că, în ceea ce privește proprietățile macroeconomicului însele, formarea lor pornește de la proprietățile microeconomicului. Aceasta înseamnă că, în timp ce microeconomicul asumă o *subordonare "funcțională"* față de macroeconomic, macroeconomicul asumă o *dependență generică* față de microeconomic;

- *în al patrulea rând*. Abstracția reflectantă, formatoare de noi paliere, este indisociabilă de o "reflexie reorganizatoare" care o orientează în sensul unei compensații mai rafinate între factorii pozitivi și cei negativi. Nici reflectarea și nici reflexia nu sunt însă străine de procesele reglărilor: dacă prima rezultă dintr-o conștientizare a reglajului în joc (de unde tematizările operațiilor anterioare), a doua constituie de fapt o nouă reglare care se altoiește, dirijându-le, pe reglările anterioare. Formarea reglărilor de reguli se explică printr-o acțiune a abstracției reflectante și nu ca un factor nou introdus din exterior, ci ca o diferențiere a aceluiași mecanism, traducându-se

prin același rezultat care este formarea operațiilor asupra operațiilor. Rezultă, de aici, de ce *structura anterioară este mai bine înțeleasă sau, mai precis, nu este efectiv înțeleasă decât o dată integrată în următoarea*.

Din nou, în echivalent controversa metodologică, elemente care se adaugă celor spuse până acum (și anume: proprietățile microeconomicului sunt conservate de către proprietățile macroeconomicului și totodată subordonate acestei acțiuni conservatoare exercitată de macroeconomic, în timp ce formarea proprietăților macroeconomicului își are geneza în proprietățile microeconomicului) este acela că proprietățile microeconomicului pot fi efectiv explicate doar odată cu integrarea lor – prin conservare – în proprietățile macroeconomicului. Cu alte cuvinte, microeconomicul asumă nu numai o subordonare în ordine funcțională față de macroeconomic, ci și una în ordine explicativă, pe când – cum am văzut – macroeconomicul asumă o dependență în ordine generică față de microeconomic;

- *în al cincilea rând*. Cele evidențiate până acum (respectiv, trăsătura de interdependentă a componentelor întregului ciclu de asimilare, acțiunea conservativă pe care totalitățile sistemelor de orice rang o exercită asupra părților lor, formarea noilor structuri (totalități) pornind de la cele anterioare și efectivă înțelegere a structurii anterioare odată cu integrarea ei în structura următoare) conduc la un rezultat aparent paradoxal: *fiecare structură se sprijină pe următoarea care, la rândul ei, realizează posibilitățile deschise de precedentă*. Astfel, dacă rezultatul structurii precedente este constituit de puterea totalității sale ca ciclu, construcția următoarei structurii este supusă chiar

de la început necesității de a o conserva pe precedentă în forma ei de ciclu, dar lărgind-o, ceea ce revine la a spune că *noile asimilări și acomodări constituie simultan derivatele din precedentele, dar și sprijinul precedentelor*, pentru că ele le lămuiesc, completându-le prin generalizări recurențiale;

- în al șaselea rând. Echilibrarea majorantă, ca echilibru mai bun – distinct de revenirea la un echilibru anterior doar mai bine stabilizat –, și *ca proces de unire a construcțiilor* (noutăților) și compensațiilor (perturbațiilor dezechilibrante), nu se explică numai prin trebuința de alimentare a schemelor de asimilare; ea constă în faptul că formele structurilor anterioare *devin* (prin tematizare reflexivă) *conținuturi* ale formelor superioare care, la rândul lor, pot fi completate cu noi conținuturi grație acestui tip de generalizare completivă care își generează propriile conținuturi *prin combinarea și sinteza* implicațiilor proactice, retroactice și justificative. Rezultă că, pe de o parte, sistemele complexe adaptative sunt autoconstructive, și că, pe de altă parte, construcțiile ciclului anterior devin disponibile pentru următorul ciclu, atât *în calitate de componente*, cât și *în calitate de precursori* supuși unei reconstrucții majorante, produsele dobândite fiind, de asemenea, supuse unei reevaluări continue și selective, care poate cu fiecare ciclu să le înlocuiască.

Dacă ar fi acum să rezumăm modul în care elaborează teoria sistemelor adaptative cu auto-organizare, bazate pe principiul evoluționist al echilibrării majorante, *pot fi aplicate* – prin transpunere și echivalare – la explicarea dinamicii funcționale a controverselor metodologice individualism vs. holism și, pe această bază,

pot fi eventual folosite într-o tentativă alternativă de neutralizare a controverselor în cauză, atunci am putea să răspundem următoarele:

- din perspectiva echilibrării majorante, raporturile între cele două colecții de proprietăți micro și macroeconomice au un dinamism ciclic autoconstructiv, ce vizează un echilibru mereu ameliorabil, ca proces de unire prin combinare, între proprietățile actorilor individuali, pe de o parte, și proprietățile colectivităților sociale și agregatelor macroeconomice, pe de altă parte, astfel încât, în timp ce proprietățile microeconomicului asumă atât calitatea de component, cât și pe cea de precursori ai proprietăților macroeconomicului, acestea din urmă asumă atât calitatea de elemente generate din proprietățile microeconomicului, cât și pe cea de elemente formative ale acestora;
- dacă modul în care noi am transpus principiul echilibrării majorante la explicarea dinamismului controverselor metodologice individualism vs. holism este corect, atunci putem spune că, în termenii metodologici propuși în această lucrare, *echilibrarea majorantă nu poate fi creditată cu o soluție de tip “terțul inclus”* – deși, aparent, așa s-ar fi putut crede –, întrucât unirea între cele două colecții opuse de proprietăți micro și macro pe care o propune nu se face prin neamestecarea și nedespărțirea termenilor în cauză (lucru care este atributul crucial al unei soluții de tip “terț inclus”), ci se face prin combinarea termenilor (care este ultimul lucru pe care, prin natura sa, “terțul inclus” l-ar asuma). Deci, nu se poate pune problema că echilibrarea majorantă să fie o soluție de neutralizare a controverselor de tip contraritate

- dintre individualismul apriorist austriac și holismul antireducționist radical;
- mai degrabă, echilibrarea majorantă ar prefigura, în aceste condiții, o relație de tip contradicție, în care termenii opuși își sunt reciproc constitutivi, aflați într-un echilibru dinamic, mereu reînnoit, al actualizărilor și potențializărilor reciproc antagoniste. De aceea, se pare că, dacă ar fi aplicată la controversa de tip contradicție dintre individualismul empirist neoclasic și holismul antireducționist moderat, ea ar reprezenta mai curând o tehnică de acutizare a controversii, și nu neutralizare a ei.

Concluzii

Prin prisma metodologiei propuse în această lucrare, se poate spune că tentativele de neutralizare a controversii individualism metodologic vs. holism metodologic propuse până în prezent în literatura de profil nu și-au atins ținta. Astfel, *revisiionismul metodologic formulat de socio-economiști* are drept rezultat efectiv actualizarea dominantă a holismului antireducționist moderat și potențializarea minoritară a individualismului empirist neoclasic, ceea ce reprezintă – așa cum am văzut – cel mult o detensionare semnificativă a acestei controversii de tip contradicție, dar în nici un caz nu și stingerea ei. La rândul său, *tentativa de neutralizare prin superveniența* a aceleiași controversii adaugă – după cum, de asemenea am văzut – un plus de actualizare non-reductibilității holiste și, corespunzător, un spor de potențializare reductibilității individualiste, dar nu are forța de a transforma acești termeni opuși în actualizări și, respectiv, potențializări depline

și definitive, cum ar fi fost necesar pentru a fi putut vorbi despre neutralizarea prin demantelare a controversii în cauză și, drept urmare, tot ceea ce poate face superveniența este doar o anume slăbire, relaxare a controversii individualism empirist neoclasic vs. holism antireducționist moderat. Cât privește *tentativa de neutralizare prin echilibrare majorantă* a controversii individualism apriorist austriac vs. holism antireducționist radical, tocmai am văzut că ea nu poate opera ca o soluție de neutralizare de gen “terț inclus”, singura care poate concilia o controversă de tip contrariedade, cum este cea în cauză. Mai mult, am constatat că dacă, pe de altă parte, s-ar încerca neutralizarea controversii de tip contradicție dintre individualismul empirist neoclasic și holismul antireducționist moderat în baza aceluiași principiu al echilibrării majorante, rezultatul ar fi exact opus celui vizat, în locul doritei concilierii obținându-se, de fapt, o acutizare a acestei controversii.

Este contextul în care, în încheierea prezentei lucrări, dorim să evocăm existența unei posibile noi tentative de conciliere a controversii generale individualism metodologic vs. holism metodologic, care să se adreseze controversii particulare de tip contrariedade individualism apriorist austriac vs. holism antireducționist radical. În acest sens, readucem aminte faptul că am argumentat în lucrarea noastră, la vremea cuvenită¹¹, ideea că neutralizarea acestei controversii reclamă aplicarea formulei paradoxale a “terțului inclus”, ceea ce ar însemna identificarea unei a treia abordări metodologice care să

¹¹ Vezi secțiunea 5.2 despre controversa de tip contrariedade, precum și secțiunea 6.2 privind neutralizarea prin superveniență.

fie capabilă să cuprindă integralitatea aserțiunilor individualismului apriorist *unita, neamestecat și nedespărțit*, cu integralitatea aserțiunilor holismului radical.

În plan ontologic, o astfel de abordare terță ar trebui să fie în măsură să postuleze un subiect social alternativ individului și colectivității, care să fie în același timp individ „adevărat” (ca actualizare riguroasă, completă și definitivă, a actorului individual) și colectivitate „adevărată” (ca actualizare riguroasă, completă și definitivă a actorului supra-individual), într-o unitate ontologică care să cuprindă cele două entități ca neamestecate și nedespărțite. Sugestia pe care o facem acum este aceea ca *un astfel de subiect social alternativ ce fințează ca unitate ontologică paradoxală este persoana, în accepțiunea dată acesteia de teologia creștin-ortodoxă a Sfinților Părinți răsăriteni*.

În plan epistemologic, abordarea ar trebui să propună o astfel de construcție conceptual teoretică încât teoria microeconomică și teoria macroeconomică să fie reciproc reductibile, astfel încât conceptele macroeconomice (care privesc colectivitățile sociale și agregatele macroeconomice) să fie definite în termenii conceptelor microeconomice (care privesc actorii individuali), iar conceptele microeconomice să fie definite în termenii conceptelor macroeconomice. După cum ea ar trebui să poată propune o astfel de construcție gnoseologică care să acomodeze împreună – lucrarea dintre

cunoașterea științifică prin rațiune (ce se bazează pe adevăruri demonstrabile dobândite pe cale experimentală) și cunoașterea revelată prin credință (ce se bazează pe adevăruri indemonstrabile dobândite prin descoperirea dumnezeiască). Sugestia pe care o facem acum este aceea ca *fundamentul epistemologic comun al acestor construcții conceptual-teoretice și gnoseologice îl reprezintă rațiunea induhivnică*.

În plan metodologic, o astfel de abordare ar trebui să fie în măsură să unească, neamestecate și nedespărțite, colecțiile de proprietăți opuse ale nivelurilor micro și macro, astfel încât fenomenele sociale să fie explicabile în modalități care fac apel la fapte despre actorii individuali, iar acțiunile și proprietățile indivizilor să fie explicabile în termeni referitori la fapte despre actorii supra-individuali. Ceea ce ar însemna, cu alte cuvinte, că unei anumite configurații a proprietăților micro ar trebui să îi corespundă întotdeauna o anumite configurație a proprietăților macro, iar unei anumite configurații a proprietăților macro ar trebui să îi corespundă întotdeauna o anumite configurație a proprietăților micro. Sugestia pe care o facem acum este aceea că *o astfel de abordare metodologică terță față de individualismul metodologic și holismul metodologic o reprezintă personalismul metodologic*.

Dar, despre modul în care pot fi argumentate aceste aserțiuni, sperăm să avem prilejul să discutăm într-o lucrare viitoare.

Bibliografie

- Aligică, Paul Dragoș, 'Limitele teoriei economice și redefinirea frontierelor disciplinare. Convergența disciplinară și analiza instituțională', București, Editura Politeia-SNSPA, 2002.
- Aristotel, 'Politica', București, Editura IRI, 2001.
- Arrow, Kenneth J., *Methodological Individualism and Social Knowledge*, 'The American Economic Review', vol.84, nr.2, 1994, p.1-9.
- Axelrod, R., 'The Complexity of Cooperation. Agent-Based Models of Competition and Cooperation', Princeton, Princeton University Press, 1997.
- Baron, J.N. și Hannan, M.T., *The Impact of Economics on Contemporary Sociology*, 'Journal of Economic Literature', vol.32, nr.3, 1994, p.1111-1146.
- Becker, Gary, 'The Economic Approach to Human Behavior', Chicago, University of Chicago Press, 1976.
- Blaug, Mark, 'The Methodology of Economics: Or How Economists Explain', Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Blaug, Mark, 'The Methodology of Economics: Or How Economists Explain', Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Boland, Lawrence, 'The Foundations of Economic Method', London, George Allen and Unwin, 1979.
- Boudon, Raymond, 'Texte sociologice alese', Humanitas, București, 1990.
- Bowles, Samuel și Gintis, Herbert, 'Schooling in Capitalist America', New York, Basic Books, 1975.
- Broché, Serban și Munteanu, Costea, *Ethical Mastery of Innovative Technologies*, 'Romanian Journal of Economic Forecasting', Year VII, vol.3, 2006, p.26-38.
- Cohen, G. A., 'Karl Marx's Theory of History', Oxford, Clarendon Press, 1978.
- Coughlin, Richard M. (ed.), 'Morality, Rationality and Efficiency', Sharpe M Inc., 1994.
- Cournot, Augustin, 'Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth', Nathaniel T. Bacon (trans), New York, Macmillan, 1838/1927.
- Dancy, J. și Sosa, E., 'A Companion to Epistemology', Oxford, Blackwell, 1992.
- Dawe, Alan, *Theories of Social Action*, Bottomore, T. și Nisbet, R. (ed.), 'A History of Sociological Analysis', London, Heinemann, 1978.
- Duesenberry, James, Comment on "An Economic Analysis of Fertility", 'Demographic and Economic Change in Developed Countries', edited by the Universities – National Bureau Committee for Economic Research, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1960.
- Durkheim, É., 'Les règles de la méthode sociologique', Paris, Alcan, 1919.
- Etzioni, A., 'The Moral Dimension: Toward a New Economics', New York, Free Press, 1988.
- Granovetter, Mark, *Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness*, 'The American Journal of Sociology', vol. 91, nr.3, 1985, p.481-510.
- Hayek, F. A., *Economics and Knowledge* reprinted in 'Individualism and the Economic Order', Chicago, University of Chicago Press, 1937, p.119-147.
- Hayek, F. A. von, *Scientism and the*

- Study of Society*, 'Economica', nr.10, vol.37, 1943, pp. 34-63.
- Hayek, F. A. von, *The Use of Knowledge in Society*, reprinted in 'Individualism and the Economic Order', Chicago, University of Chicago Press, 1945, p.77-91.
- Hayek, F.A von, *Scientism and the Study of Society*, 'Economica', nr.9, vol.35, 1942, pp.267-291.
- Hirschman, Albert, *Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive or Feeble?*, 'Journal of Economic Literature', vol.20, nr.4, 1982, p.1463-1484.
- Hoover, Kevin D., 'Causality in Macroeconomics', Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Janssen, Maarten, 'Microfoundations. A Critical Inquiry', London, Routledge, 1993.
- Keynes, John Maynard, 'The General Theory of Money, Interest and Prices', London, Macmillan, 1936.
- Kim, Jaegwon, 'Supervenience and Mind', Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Kincaid, H., 'Individualism and the Unity of Science', Lanham, Rowman& Littlefield, 1997.
- Kirman, A. P., *Whom or What Does the Representative Agent Represent?*, 'Journal of Economic Perspectives', vol.6, nr2, 1992, p.117-136.
- Lachmann, Ludwig M., 'Capital, Expectations, and the Market Process', Kansas City, Sheed Andrews and Mc.Meel, Inc., 1977.
- Levy, David M., *The Impossibility of a Complete Methodological Individualist: Reduction When Knowledge Is Imperfect*, 'Economics and Philosophy', vol.1, nr.1, 1985, p.101-108.
- Liebenstein, Harvey, 'Beyond Economic Man', Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1976.
- Lucas, Robert E. Jr., 'Models of Business Cycles', Oxford, Blackwell, 1987.
- Lupasco, Stéphane, 'Psychisme et sociologie', Paris, Casterman, 1978.
- Lupasco, Stéphane, 'Logica dinamică a contradictoriului', București, Ed. Politică, 1982.
- Marx, Karl, 'Capitalul', vol.1, București, Ed. Politică, 1966.
- Marx, K. și Engels, F., 'Opere', vol. 23, București, Ed. Politică, 1966.
- Marx, Karl, 'Bazele criticii economicii politice', vol.II, București, Ed. Politică, 1974.
- Miroiu, Adrian, 'Fundamentele politicii', vol.1, Iași, Ed. Polirom, 2006.
- Mises, Ludwig von, 'Human Action. A Treatise on Economics', Fourth Revised Edition, San Francisco, Fox&Wilkes, 1996.
- Nisbet, Robert, 'The Sociological Tradition', New York, Basic Books, 1966.
- North, D. și Thomas, R., 'The Rise of the Western World', Cambridge, Cambridge University Press, 1973.
- Oakeshott, Michael, *The Masses in Representative Democracy*, 'Rationalism in Politics', Indianapolis, Liberty Press, 1991.
- Parsons, Talcott, 'The Structure of Social Action', New York, Macmillan Press, 1937.
- Pheby, John, 'Methodology and Economics. A Critical Introduction', Houndmills, Macmillan Press, 1988.
- Phelps Brown, Ernest Henry, 'The Inequality of Pay', Berkeley, University of California Press, 1977.
- Piore, Michael, *Notes for a Theory of Labor Market Stratification*, Edwards, R.; Reich, M. și Gordon, D. (ed.), 'Labor Market Segmentation', Lex-

- ington, Mass., Heath, 1975, p.125-150.
- Polanyi, K.; Arensberg, C. și Pearson, H., 'Trade and Market in the Early Empires', New York, Free Press, 1957.
- Polanyi, Karl, 'The Great Transformation', New York, Holt & Rinehart, 1994.
- Popkin, Samuel, 'The Rational Peasant', Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1979.
- Popper, Karl, "The Poverty of Historicism (III)", *Economica*, nr.12, vol.46, 1945, p.69-89.
- Popper, Karl, 'Societatea deschisă și dușmanii ei. II. Epoca marilor profeții, Hegel și Marx', București, Ed. Humanitas, 1993.
- Rawls, J., 'A Theory of Justice', Oxford, Oxford University Press, 1971.
- Rosenberg, Alexander, 'The Structure of Biology', Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- Schneider, Harold, 'Economic Man: The Anthropology of Economics', New York, Free Press, 1974.
- Schumpeter, J., *On the Concept of Social Value*, 'The Quarterly Journal of Economics', vol.23, nr.2, 1909, p.213-232.
- Scott, James; 'The Moral Economy of the Peasant', New Haven, Conn., Yale University Press, 1976.
- Smith, Adam, 'The Wealth of Nations', Skinner, Andrew (ed.), Baltimore, Penguin, 1979 (1776).
- Spiegel, H.W., 'The Growth of Economic Thought', Durham, North Carolina, Duke Union Press, 1983.
- Spiridon, Marius, 'Ciclul în teoria economică modernă', Teză de doctorat, București, Academia de Studii Economice, 2005.
- Stalnaker, R., 'Varieties of Supervenience', *Noûs*, vol.10, 1996, p.221-241.
- Taylor, Ch., *Philosophy and the Human Sciences*, 'Philosophical Papers', nr. 2, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- Thompson, E.P., *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century*, 'Past and Present', vol. 50 (February), 1971, p.76-136.
- Weidner, Richard și Sells, Robert L., 'Elementary Classical Physics', Vol. I, Boston, Allyn and Bacon, 1973.
- Weintraub, Roy, 'Microfoundations: The Compatibility of Microeconomics and Macroeconomics', Cambridge, Cambridge University Press, 1979.
- Williamson, Oliver, 'Markets and Hierarchies', New York, Free Press, 1975.
- Wrong, Dennis, *The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology*, 'American Sociological Review', vol.26, nr.2, 1961, p.183-193.